

מזכירין יציאת מצרים בלילות

סוגיה י"ג:

(דף יב: מהמש' עד סוף הפרק; דף יד: מ"אמר רב יוסף" עד "ושרנו לך")

א. "מזכירין יציאת מצרים בלילות" – בפרשת ציצית

שנינו (יב:): "מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבועים שנה ולא זכיתי שתיאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי תיך הימים כל ימי חיך הלילות, וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה כל [ימי חיך]¹ להביא לימות המשיח". וכתבו רש"י והרמב"ם בפ"י משנה זו, ש"מזכירין יציאת מצרים" היינו שאומרים את פרשת ציצית בלילה, כי אף על פי שלילה לאו זמן ציצית הוא, ומצד מצות ציצית לא היה צורך לאומרה – אומרים אותה בגלל הזכרת יציאת מצרים (להלן: יצי"מ) שבה.

אך להלן יד: מבואר בגמ' שאמירת פרשת ציצית בלילה אינה חובה. וז"ל הגמ': "אמר רב יוסף כמה מעליא הא שמעתתא רכי אתא רב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא ערבית דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אֵלֵיכֶם אמת. אמר ליה אביי מאי מעליותא, והא אמר רב כהנא אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר, וכי תימא ואמרת אליהם לא הוי התחלה, והאמר רב שמואל בר יצחק אמר רב דבר אל בני ישראל לא הוי התחלה ואמרת אליהם הוי התחלה. אמר רב פפא קסברי במערבא ואמרת אליהם נמי לא הויא התחלה, עד דאמר ועשו להם ציצית. אמר אביי הלכך אנן אתחולי מתחלינן דקא מתחלי במערבא, וכיון דאתחלינן מגמר נמי גמדינן דהא אמר רב כהנא אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר. חייא בר רב אמר אמר אני ה' אֵלֵיכֶם צריך לומר אמת לא אמר אני ה' אֵלֵיכֶם אינו צריך לומר אמת, והא בעי לאדכורי יציאת מצרים, דאמר הכי מודים אנחנו לך ה' אֵלֵיכֶם שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו ניסים וגבורות על הים ושרנו לך".

הרי שבמערבא לא היו אומרים בלילה פרשת ציצית גם בזמן האמוראים, וגם רב וחייא בנו אומרים שאין חיוב לומר אותה, אלא שאביי מוסר שבכבל התפשט המנהג לאומרה. אמנם, מקושיית הגמ' "והא בעי לאדכורי יציאת מצרים" מוכח שלגמ' היה פשוט שצריך להזכיר יצי"מ בלילות, ואם אין אומרים פרשת ציצית, צריך מכל מקום להזכיר את יצי"מ בברכת גאל ישראל. הרי שאין הזכרת יצי"מ בלילות תלויה באמירת פרשת ציצית בלילה, ולכאורה מתבקש איפוא שפירוש המש' "מזכירין יציאת מצרים בלילות" הוא, שחייבים להזכיר יצי"מ בלילה, בין על ידי אמירת פרשת ציצית ובין באופן אחר, ואם כן לא מובן מדוע פירשו רש"י והרמב"ם שכוונת המש' לפרשת ציצית. וכך הקשה הרי"ד על רש"י (וכן ה'שאגת אריה' סי' ט').

והרשב"א העתיק במשנתנו את לשון פירוש הראב"ד, והובא תוכן הדברים בשמו גם ע"י הריטב"א והמאירי, וז"ל הרשב"א: "כתב הראב"ד ז"ל, תמה אני, בתחילה שלא היו

מזכירין יצי"מ בלילות, נמצא שלא היו אומרים לא פרשת ציצית ולא אמת ואמונה, אם כן שתיים לאחריה היכא משכחת לה. ונראה לי כי מה שאמר לא זכיתי - מן התורה קאמר, ולעולם היו קורין פרשת ציצית ואמת ואמונה מדברי חכמים". כלומר: הראב"ד הבין בתחילה מהלשון "ולא זכיתי שתיאמר יציאת מצרים בלילות", שלא היו מזכירים את יצי"מ בלילה כלל, דהיינו שלא היו אומרים לא פרשת ציצית ולא אמת ואמונה, והוא שואל, אם כן איך מתקיים "שתיים לאחריה". נראה איפוא שפירש את "מזכירין יציאת מצרים בלילות" כמו שהצענו לעיל: חובה להזכיר יצי"מ בלילות באיזה אופן שיהיה, בין על ידי אמירת פרשת ציצית ובין על ידי אמירת אמת ואמונה (וממילא "ולא זכיתי שתיאמר יצי"מ" וכו' פירושו שלא נאמרה כלל). ולמסקנת הראב"ד שמדרבנן כן היו אומרים, הכוונה שמדרבנן היו אומרים לפחות את אמת ואמונה, ובוזה היו יוצאים ידי חובת הזכרת יצי"מ מדרבנן, אבל את פרשת ציצית היו שאמרו והיו שלא אמרו, כמבואר בגמ'. ויש להעיר כי לדברי הראב"ד, מה שהקשו בגמ' "והא בעי לאדכורי יצי"מ", ולא הקשו: והא בעי לברוכי שתיים לאחריה - הטעם הוא כנראה משום שהזכרת יצי"מ יותר חשובה, שהיא מן התורה, כלומר שהגמ' הניחה שהלכה כראב"ע ובן זומא.

והרשב"א כתב על דברי הראב"ד: "ואני תמה על זה, על הקושיה ועל תירוצה, דוודאי לא היו קורין אותה פרשה כלל, ואפילו הכי היו אומרים שתיים לאחריה, אלא שלא היו אומרים אמת ואמונה אלא מודים אנחנו לך כראיתא לקמן בפרק היה קורא... ולא שיהו אומרים כאותו נוסח שאמרו שם שמזכירים בו יצי"מ, אלא שמשם אנו למדים שלפי הפרשיות שהיו קורין היו עושין נוסח הברכה שלאחריה, ולעולם לא היו קורין פרשת ויאמר כלל, שאילו היו קורין לא היה אומר לא זכיתי שתיאמר. ולקמן בפרק היה קורא משמע שבמקצת המקומות לא היו קורין אותה כלל". גם מדברי הרשב"א יש ללמוד שהבין את "מזכירין יציאת מצרים בלילות": בין ע"י אמירת פרשת ציצית ובין ע"י אמירת אמת ואמונה; אלא שהוא טוען כנגד תירוץ הראב"ד שהלשון "ולא זכיתי שתיאמר יצי"מ" וכו' אינה יכולה להתפרש שהיו אומרים יצי"מ אך לא סברו שהיא מן התורה, אלא משמעה שלא היו מזכירים יצי"מ כלל. ועל קושייתו של הראב"ד הוא טוען, שאין תלות בין הזכרת יצי"מ לאמירת שתי ברכות אחרי ק"ש, וגם כאשר לא הזכירו יצי"מ בלילות אמרו ברכה אחר ק"ש ולפני השכיבנו, שלא כללה הזכרת יצי"מ. ואף לאחר שזכה ר' אלעזר בן עזריה, והכל הזכירו יצי"מ בברכה שלאחריה, לא הכל אמרו את פרשת ציצית, כמבואר בגמ' הנ"ל. [לדברי הרשב"א, שעד שדרשה בן זומא לא היו מזכירים יצי"מ בלילות כלל, ברור לגמדי מקושיית הגמ' "והא בעי לאדכורי יצי"מ", שהלכה כראב"ע ובן זומא].

ובדברי הרשב"א (יר: ד"ה מיהו), ההולך בררכו של הרשב"א בענין, מצינו: "אסיק אביי ראנן אתחולי מתחלינן דהא מתחלי במערבא, וכיון דמתחלי מגמר נמי גמרינן... ואם תאמר למה לן מהאי טעמא, והא בעינן אדכורי יצי"מ, כראמרינן פ"ק מזכירין יציאת מצרים בלילות... הא לא קשיא, דהא אע"ג דלא מדכרינן לה בפרשת ויאמר נפקינן ידי חובה בברכת אמת ואמונה". הרי שפירש את "מזכירין יציאת מצרים בלילות" - מזכירין באיזה אופן שיהיה, ולא דוקא בפרשת ציצית.

ב. הסבר פירוש רש"י והרמב"ם

והנה ב'מחזור ויטרי' (עמ' 292) וב'סידור רש"י' (סי' ש"צ) ובספר 'איסור והיתר' לרש"י (סי' ל"ג), מצוי פירוש הגדה של פסח, ככל הנראה של רש"י, וכך כתוב בו: "כל לרבות יצי"ם בלילות, פרשת ציצית שבק"ש שיש בה יצי"ם, שלא היו נוהגין לאומרה בק"ש של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום, כדאמרינן במס' ברכות פ"ב במערבא אמרו הכי דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אֱלֹקֵיכֶם אמת, והיינו דקאמר ר' אלעזר לא זכיתי שתיאמר יצי"ם בלילות, ולא אמת ואמונה, דוודאי היו רגילין לקרות ק"ש עם ברכות שלפניה ולאחריה". ונראה שפירוש הרברים הוא, שרש"י לומד ממנהג בני מערבא למנהג שנהג לפני ראב"ע: כמו שבני מערבא היו אומרים את ההתחלה והסיום של פרשת ויאמר, אך לא היו מזכירים בה ציצית ויצי"ם. כך לפני ראב"ע לא היו מזכירים יצי"ם לא בפרשת ויאמר ולא באמת ואמונה, כי "לא זכיתי שתיאמר" משמעו שלא אמרו כלל, והלא בוודאי בידכו לפני ק"ש ואחריה, ועל כרחך שאף באמת ואמונה לא הזכירו יצי"ם (מה שאין כן בני מערבא הנזכרים בגמ', שהיו אחרי המש', שהם הזכירו יצי"ם בלילות באמת ואמונה)². וכך מצינו בפירוש ההגדה שב'שבלי הלקט' (סי' רי"ח): "ולא זכיתי שתיאמר יצי"ם בלילה [פירוש] רבינו אפרים קלעי זצ"ל (תלמיד הרי"ף, ראה רבינו אפרים, ברכות, אות ב') לא ניצחתי לחכמים שיודו לדברי... שהיו מדלגים פ' ציצית של ק"ש של ערבית... כדאמרן בברכות שהיו מדלגין ואומרינן דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אֱלֹקֵיכֶם אמת ואמונה וכו', וכן פי' רבינו ישעיה זצ"ל לא זכיתי שתיאמר יציאת מצרים בלילות שהייתי סבור אין מצותה אלא ביום עד ששמעתי דרשת בן זומא, מכאן ואילך נתקן לאומרו ולהזכיר יצי"ם ביום ובלילה, ביום באמת ויצי"ם ובערב באמת ואמונה. ואם תאמר וכי ר' אלון עזר לא היה מתפלל קודם לכן תפילת ערבית ומזכיר בו יצי"ם, ויש לומר מדלג היה, ואפילו בק"ש היה מדלג פ' ציצית".

ועל פי הרברים הללו מוארים לנו יותר דברי הראב"ד והרשב"א הנ"ל, כי הראב"ד מתייחס לסברה לפיה קודם שזכה ראב"ע לא היו מזכירים יצי"ם כלל, לא בפ' ציצית ולא באמת ואמונה, והוא תמה: אם כן, היכן שתיים לאחריה? והרשב"א עונה כמו שכתב הרי"ד - וכן הוא פי' דברי רש"י ורבינו אפרים - שאין הכוונה שלא היו אומרים את אמת ואמונה כלל, אלא שלא היו מזכירין בה יצי"ם.

ולפי זה יש להבין, שגם רש"י שפירש "מזכירין יצי"ם בלילות - פרשת ציצית", לא התכוון שהמש' מחייבת לומר את פרשת ויאמר דוקא, שהרי בני מערבא לא היו אומרים אותה גם לאחר המש', אלא הכוונה להזכרת יצי"ם כלשהי, ורש"י נותן את הרוגמא של פרשת ציצית לפי מנהג בכל, שהוא מנהגנו, שאומרים את פרשת ציצית גם בלילה, ובה אנו

2 ואין לומר שהמשפט "ולא אמת ואמונה, דוודאי היו רגילין לקרות ק"ש עם ברכות שלפניה ולאחריה", משמעו שבאמת ואמונה כן היו מזכירים יצי"ם גם לפני ראב"ע, ורק על פרשת ציצית הוא אמר שלא זכה שתיאמר (וזה יסביר מדוע העמיד רש"י את המש' בפרשת ציצית דוקא), כי גם אם נאמר שלחכמים יש לימוד אחר שממנו הם יודעים את חיוב הזכרת יצי"ם (ע' להלן הערה 6), מכל מקום איך מוכיח בן זומא מ"כל ימי חייד" שצריך לומר פרשת ציצית דוקא, ולא מספיקה ההזכרה של אמת ואמונה ור' בסמוך דברים מקבילים המוכיחים כן

מזכירים את יצי"מ לראשונה. והתוס' יו"ט הטעים מנהג זה באומרו: "ומפני שפרשת ציצית שגורה בפי כל, מפני קריאתה ביום בעבור מצות ציצית שבה, הלכך הנהיגו לקרותה בלילה לצאת בה הזכרת יצי"מ בלילה".

וכך יש להבין גם את פירוש הרמב"ם למשנתנו, ובראש הל' ק"ש כתב הרמב"ם: "פעמיים בכל יום קוראים ק"ש, בערב ובבוקר... ומה הוא קורא, שלוש פרשיות אלו, והן שמע והיה אם שמוע וויאמר... אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים, ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך". ויש להבין גם כאן, שקריאת פרשת ויאמר אינה מחויבת מדין הזכרת יצי"מ, שהרי ידי חיוב ההזכרה יוצאים בברכה שלאחריה, אלא שהואיל ותייבים להזכיר יצי"מ בלילה - קבעו (בבבל) לקרוא את פרשת ויאמר, אף על פי שמצות ציצית אינה נוהגת בלילה, כדי להזכיר כבר בה יצי"מ. [ויש לציין כי בספר ה'ביתים' (ק"ש שער א', ה') כתב שיש מי שפסק שמי שלא קרא פ' ציצית בלילה יאמר "מודים אנתנו לך ה' אלקינו שהוצאתנו ממצרים" וכו', והוא מוסיף: "ויראה לי כי מי שלא קרא פ' ציצית לא יצא ידי חובתו, וחוזר וקורא, הואיל ונהגו לאומרו בלילה, וכן נראה רעת הרי"ף והר"מ". וכוונתו לומר שמנהג בני בבל מחייב. אך מה שהזכיר את הרי"ף צ"ב, כי לפנינו ברי"ף לא נזכר הדבר, ע' להלן פסקה ד'].

ג. "שבע ביום הללתיך"

הרשב"א מביא בתוך דבריו הנ"ל, את הירוש' על משנת "בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה" וכו'. וז"ל הירוש' (פ"א ה"ה): "ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן על שם והגית בו יומם ולילה, שתהא הגיית היום והלילה שווין. ר' יוסי בר' אבין בשם ר' יהושע בן לוי על שם שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך". וכבר הביא רב עמרם גאון בסידורו (עמ' כ') את הפסקה הזאת מהירוש', ללא פירוש. ופירש הרשב"א את דעת ר' שמואל בר נחמן: "כלומר, רבשחר קורא שלוש פרשיות ושלוש ברכות הרי שש, ובערב שתי פרשיות וארבע ברכות הרי שש, כדי להשוות מידת יום למידת לילה". ומוסיף הרשב"א: "דאלמא פעמים שלא היו קורין פרשת ויאמר כלל, ואפילו כן היו מברכין שתים לאחריה". וברור שזאת אינה קושיה על שיטת הראב"ד, שכן כדברים הללו נאמר בפירוש גם בבבלי, דהיינו שבמערבא לא היו אומרים פרשת ציצית בלילה גם אחרי קביעת המש' "מזכירין יציאת מצרים בלילות", ואת הזכרת יצי"מ היו מקיימים באמת ואמונה. הראב"ד רק טען שברכה ראשונה שלאחריה תמיד כללה הזכרת יצי"מ, וממילא צריך לומר שמדרבנן לדברי הכל מזכירין יצי"מ בלילות.

ואת דעת ר' יהושע בן לוי מפרש הרשב"א: "שבע - כלומר שבע ברכות". פי': סך כל ברכות ק"ש ביממה אחת הוא שבע. ובשו"ת שלו (ח"א סי' נ"א) פירש הרשב"א את הדעות בירוש' כנ"ל, אך הוסיף שם שהרעה הראשונה היא לפי מנהג בני מערבא, שבלילה אין אומרים פרשת ציצית, וכך יוצא שהגיית היום והלילה שווין, והרעה השניה היא לפי מנהג בני בבל, שבה אין הגיית היום והלילה שווין, כי אומרים גם בלילה את פרשת ציצית, והטעם לשינוי מספר הברכות בין הבוקר לערב הוא כדי שיהיו בסך הכל שבע ברכות.

ובחידושו ממש"ך הרשב"א: "ובמדרש תילים מצאתי במזמור שגיון לדוד (לפנינו הוא במזמור הקודם, פרק ו') זהו שאמר הכתוב שבע ביום הללתיך אמר ריב"ל אלו שבע מצוות שבק"ש, יוצר אור ואהבה רבה שמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב וגאל ישראל. ולפי שאין מצות ציצית ערבית מוסיף פורש סוכת שלום". כלומר, לפי המדרש הפירוש של "שבע ביום הללתיך" הוא, שבכל ק"ש בפני עצמה יש "שבע מצוות" (ר' לקמן). ולפי זה גם ריב"ל, שבירוש' הוא בא להסביר את שינוי מספר הברכות בין הבוקר לערב (והובאו הדברים גם במדרש תהילים פרק א' אות י"ז, ע"ש) - דיבר לפי מנהג בני מערבא, דהיינו שבשביל שגם בק"ש של ערבית יהיו שבע מצוות, צריך להוסיף עוד ברכה. ובתשובתו לא הלך הרשב"א בדרך המדרש, ולא הזכירו כלל.

אמנם, עצם המנין של "שבע מצוות", שבו "אמת ויציב וגאל ישראל" נחשבות לשתיים, אינו מובן לכאורה, והרשב"א אינו מפרשו. והמאירי (עמ' 38) תמה על המנין, וז"ל: "ובמדרש תילים אמרו שבע ביום הללתיך אלו ז' מצוות שבק"ש ב' מלפניה וג' פרשיות ואמת ויציב וגאל ישראל, ולפי שאין ציצית בערבית מוסיף פורס סוכת שלום. ואיני מבין למה מונה החתימות בברכות אחרונות". כלומר: למה מונה את החתימה "גאל ישראל" כמצוה בפני עצמה בנוסף על "אמת ויציב". ובראבי"ה (שבת, סי' קצ"ז) הנוסח עוד יותר מוזר: "שבע ביום הללתיך שתיים לפניה ושתיים לאחריה וג' פרשיות של ק"ש, ולפי שאין מצות ציצית כלילה לפיכך מוסיף שומר ישראל לער, אמר ר' לוי הרתמר בחול אבל בשבתות וימים טובים אומר פורס סוכת שלום"³. כלומר: בשחר יש כביכול "שתיים לאחריה", דהיינו "אמת ויציב וגאל ישראל". גם 'שבלי הלקט' (סי' נ"א) מביא את המדרש בגירסה כעין זו של הרשב"א⁴, ואומר שמה שאמרו בירוש' שתהא הגיית היום והלילה שווין היינו שבע ביום ושבע כלילה, אך אין הוא מסביר מדוע "אמת ויציב וגאל ישראל" הן שתיים.

ונראה כי שתי המצוות שהמדרש מונה בברכת אמת ויציב הן: ברכה לאחריה של ק"ש ("אמת ויציב") והזכרת יצי"ם ("גאל ישראל"). ואילו פרשת ויאמר נחשבת רק כהזכרת מצות ציצית ולא כהזכרת יצי"ם (ולפיכך בערב מוותרים עליה). [אך אין לומר ששתי המצוות הן: ברכה לאחריה ("אמת ויציב") וסמיכת גאולה לתפילה ("גאל ישראל"), כי לדעת ריב"ל, בעל המימרא, אין סמיכת גאל"ת בערבית (ר:), ואם כן תחסר בערבית עוד אחת].

ובמדרש תהילים לפנינו (ראש פרק ו') הנוסח הוא: "למנצח על השמינית זהו שאמר הכתוב שבע ביום הללתיך, אמר ריב"ל אלו שבע מצוות שבק"ש, יוצר ואה"ר שמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב וגאל ישראל, ולפי שאין מצות ציצית בערבית מוסיפין פורש סוכת שלום בשבת ויו"ט ובחול שומר עמו ישראל. ר"א שבע ביום הללתיך כנגד שבע חתימות של ק"ש שחרית וערבית, דתנן בשחר מברך שתיים לפניה ואחת לאחריה ובערב שתיים לפניה

3 הראבי"ה מביא את הדברים בשם הירושלמי פ"א דברכות, ומוסיף "והכי נמי איתא במדרש אגדה" ולפנינו בירושלמי אינו וקודם לכן, בברכות ס"ל ל"ג, מובאים הדברים לפנינו בראבי"ה בנוסח תמוה עוד יותר, וז"ל "וראיתי בתלמוד ירושלמי בפרקין ג' ברכות של שחרית וג' פרשיות של ק"ש וציצית הרי שבע ביום הללתיך (איך שבעי), בערב ד' ברכות וג' דק"ש ולפי שאין מצות ציצית כלילה (מהו א"כ ג' דק"ש) ולפיכך מוסיף שומר עמו ישראל" וכו' וצ"ע

4 אך בגירסתו מופיע החילוק בין חול לשבת והמאירי, שגרס כרשב"א, כתב "וכן למדו מכאן קצת מפרשים שפורש סוכת שלום היא חתימת השכיבנו אף בחול, שהרי סתמא הזכיר אותה חתימה ושמא אף בעל הדרש מפני שהיא חתימת שבת היתה חשובה אצלו והזכירה"

ושתים לאחריה הרי שבע". הרי ששני הפירושים ל"שבע ביום" מופיעים במדרש לפנינו: תחילה - שבע מצוות יש בכל ק"ש, ודבר אחר - שבע ברכות הן כיממה, כפירוש הרשב"א.

והרמב"ם כתב ב'הלכות הירושלמי' שלו: "בשחר וכו' ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן על שם שבע ביום הללתיך". ובהערת המהר"ר שם כתב, שקרוב לוודאי שיש כאן רילוג שלא בכוונה, וצ"ל אחרי בר נחמן: "על שם הגית בו יומם ולילה שתהא הגיית היום והלילה שחזין, ר' יוסי בר' אבין בשם ריב"ל על שם שבע" וכו', כמו שהוא בסדר רב עמרם גאון הנ"ל. ולענ"ד הרמב"ם בכוונה לא הביא את הרעה הראשונה בירוש', כי היא אמורה לפי מנהג בני מערבא, ואילו הרמב"ם פסק כמנהג בבבל, כנ"ל, ואין דרכו להביא ב'הלכות הירושלמי' שלו אלא את מה שאינו סותר את ההלכה לפי הבבלי, ע' סוגיית להרחיק את האדם מן העבירה פסקה ד'. ואת הרעה השניה בירוש' פירש הרמב"ם כרשב"א, וכ"דבר אחר" שבמדרש, ש"שבע ביום" הן שבע הברכות של היממה, וזה מתאים גם למנהג בבבל. ובאשר להחלפת שם האמורא - ייתכן שהרמב"ם גרס כך בירוש' (ע' במדרש תהילים פ"א הנ"ל שלפנינו הרעה הראשונה היא סתמית, ואולי בגירסת הרמב"ם היה ר' שמואל בר נחמן בעל הרעה השניה). ואם גרס בירוש' כלפנינו, י"ל שהתחיל להעתיק את הסוגיה, ותכף נמלך שלא להביא את הרעה הראשונה, וכתב מיד את הרעה השניה מבלי לתת דעתו לשינוי שם האמורא.

ד. האם יש מחלוקת תנאים בחיוב הזכרת יצי"מ בלילה?

ראינו שהראב"ד והרשב"א נחלקו בשאלה, האם לפני שזכה ר' אלעזר בן עזריה היו מזכירים יצי"מ בלילות, או לא: לדעת הראב"ד תמיד היו מזכירים, לכל הפחות מדרבנן, ו"מזכירין יציאת מצרים בלילות" היא קביעה מוסכמת, אלא שלחכמים היא דין דרבנן ולראב"ע ובן זומא היא דין תורה; ואילו לדעת הרשב"א מתחילה לא היו מזכירים כלל, וממילא "מזכירין יציאת מצרים בלילות" היא קביעה עפ"י דעת ראב"ע ובן זומא.

וראינו בפסקה ב' ששיטת מחז"ו ושאר ספרי רבי רש"י כרשב"א, וכך מפורש בהם בהמשך לדברים שצוטטו לעיל: "לא זכיתי, לא ניצחתי חכמים שתיאמר יצי"מ בלילות, שאני אומר אומרים אותה בלילות והם חולקים עלי, ולא יכולתי לנצחם בדבר לפי שהייתי יחיד והם רבים, ואין דבריו של אחר במקום רבים, עד שבא בן זומא ודרש פסוק זה כל ימי חייך. זכיתי - ניצחתי, כמו בהא זכנתו לרבנן (קידושין יח. ועוד), מאן דזכי למלכא (סנהדרין לט.), לשון ניצוח הוא". וכך פירש רבנו אפרים, כנ"ל שם. ובתוס' רי"ה: "מזכירין יציאת מצרים בלילות - אבל רבנן סברי ראין מזכירין, רכל ימי חייך כתיב, ועיקר גאולה היתה ביום, כראמון לעיל (ר:). כוונת המשפט האחרון היא, כנראה, שכיון שעיקר גאולה היתה ביום - מסתבר שגם ההזכרה צריכה להיות ביום, ואת "כל" יש לדרוש לא לרבות לילות, אלא להביא לימות המשיח".

והנה, לשיטה זו יש כאן לכאורה סתם ואחר כך מחלוקת, שכן בתחילה המש' סותמת "מזכירין יציאת מצרים בלילות", ואחר כך היא מביאה את מחלוקת ראב"ע וכן זומא עם חכמים, ולפי הכללים הרגילים צריך להיות "אין הלכה כסתם" (יבמות מב:), אלא כרעת חכמים החולקים. אבל מצינו שסתמא דגמ' (יד:) מקשה: "והא בעי לאדכורי יציאת מצרים", ומה הקושיה, והלא לרעת חכמים אין צריך להזכיר, ולכאורה הלכה כמותם. ובשלמא לפי שיטת הראב"ד, ש"מזכירין יציאת מצרים בלילות" אמור לדברי הכל, והמחלוקת היא האם יש חיוב ראורייתא, ניחא, כי אין כאן סתם ואחר כך מחלוקת. אך לשיטת רש"י וסיעתו קשה. ונראה שהתשובה היא שהכלל של "מעשה רב" (שבת כא.) גובר על הכלל של "סתם ואחר כך מחלוקת", והואיל וראב"ע מספר שסוף סוף זכה שתיאמר יצי"מ בלילות, הרי שרעתו התקבלה הלכה למעשה, וכלשון רבנו ישעיה הנ"ל פסקה ב': "מכאן ואילך נתקן לאמרו" (וע' גם חירושי מהרי"ח על המשניות), ושוב אין המש' חוששת להזכיר את רעת חכמים, והיא מלמדת שיש ביניהם מחלוקת גם לגבי ימות המשיח (וגם במחלוקת זו הלכה כבן זומא, אלא שאין פוסקים הלכתא למשיחא).

ולעיל פסקה ב' הבאנו את לשון הרמב"ם בראש הל' ק"ש, וראינו שהוא פוסק שצריך להזכיר יצי"מ ביום ובלילה, ומביא את הכתוב "למען תזכור... כל ימי חיך". הרי שפסק כבן זומא. אך בפיהמ"ש לא כתב הרמב"ם בסוף משנתנו כמי ההלכה, וזה שלא כדרכו בכל מקום במשנה שיש בו מחלוקת, אף כשההלכה כרבים (ע' הקדמת המשנה, מהדורתנו, עמ' ס"ג), וכל שכן בעניננו, שההלכה כרעת המעטים. והצל"ח (יב:) מסיק מזה שלרעת הרמב"ם באמת אין במשנתנו מחלוקת ברין הזכרת יצי"מ בלילות, "ורישא דמשנתנו מזכירין יציאת מצרים בלילות הוא מאמר מוחלט ואין בו פלוגתא, אלא שראב"ע רצה לעמוד על הדבר הזה מאיזה מקרא למדותו, ולא זכה לזה עד שדרשה בן זומא מקרא דכל ימי חיך, ועל זה נחלקו חכמים שמזה אין ראיה, אבל אעפ"כ הדין דין אמת, ולכן לא הוצרך רבינו הגדול בפיהמ"ש להכריע שום הלכה". ונראה כי לרעת הרמב"ם היתה זו הלכה מקובלת, שחכמים מחפשים לה מקור בדרשה מהכתוב, ע' מ"ש הרמב"ם בענין ההלכות המקובלות בהקדמת המשנה (שם, עמ' ל"ח)⁶. ובענין חיוב ההזכרה לימות המשיח יש באמת מחלוקת בין התנאים, שלחכמים חייב ולבן זומא פטור, כמבואר בברייתא שבגמ': "אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יצי"מ לימות המשיח וכו', אך הרמב"ם לא הוצרך לפסוק הלכתא למשיחא (ר"ל: ברבר המיוחד לימות המשיח ולא נהג אף פעם בעבר, בניגוד להלכות קרבנות למשל).

6 הצל"ח עצמו כתב (יג) שהואיל ולדעת ר' יוחנן הגאולה היתה גם מבערב (ע' בגמ' ד) - יודעים מסברה שצריך להזכיר יצי"מ גם בלילה, ותולה את מחלוקת הדרשה של בן זומא וחכמים במחלוקת ר' יוחנן וריב"ל, ע"ש וע' בהערה הבאה והפנ"י רוצה לתלות את דברי ראב"ע בשיטתו בענין עד חצות וחיפזון דמצרים (ט) ע"ש ולענ"ד עדיף לומר כבפנים (דברי הצל"ח מרחיקים לכת יותר ממ"ש תוס' רי"ה הנ"ל, המסביר מדוע דורשים כך או אחרת מ"כל", וכן הכס"מ שמזכיר הצל"ח מתכוון להסביר את הדין הנלמד מ"כל", ע' בהמשך דברי הכס"מ)

ויש להעיר כי את דברי הראב"ד "ונראה לי כי מה שאמר לא זכיתי - מן התורה קאמר, ולעולם היו קורין פרשת ציצית ואמת ואמונה מדברי חכמים" - אין לפרש שהכוונה להלכה מקובלת שתוקפה מדאורייתא הידועה לנו מדברי חכמים, כמו "דברי סופרים" אצל הרמב"ם, שכן בהל' אישות ג, כ תוקף הראב"ד את הרמב"ם בענין "דברי סופרים", ואינו מעלה את האפשרות להבין כך את דבריו, ע"ש

הצל"ח מציין שאת "ולא זכיתי שתיאמר יצי"מ בלילות" מפרש הרמב"ם: "לא זכיתי לדעת הרמז שנרמז בכתוב בחיוב קריאת פרשת ציצית בלילה עד שדרשה בן זומא", שלא כפירוש רש"י הנ"ל המבוסס על ההנחה שראב"ע נחלק על החכמים. וב'ערוך' ערך זך א' הביא את שני הפירושים, וז"ל: "בפ"ק דברכות לא זכיתי, בסוף גמ' דפ"ק רפסחים זכינו שאין טומאת ידים במקדש, פי' שניהם ענין מציאה, ויש מפרשים ענין זכות, בפ' בא סימן... בהא זכינהו רחב"א לרבנן, ויש מפרשים (בנ"א נוסף: כולם) ענין ניצוח". וראינו שהרשב"א הקשה שפשט הלשון "לא זכיתי שתיאמר" משמעה שלא נאמרה כלל, אך הראב"ד בכל זאת פירש שנאמרה, אלא שלא זכה שתיאמר כחיוב מן התורה, וכך יש להבין גם לפי הרמב"ם, שנאמרה, אלא שלא זכה לדעת את הטעם שתיאמר כחיוב של תורה.

ומצינו בפירושו ההגדה של פסח לרשב"ץ (גרפס ביחד עם ספרו 'יבין שמועה'): "ואמר ראב"ע שמלבד זה הסיפור בלילה הזה, יש מצוה אחת בכל לילה להזכיר יצי"מ, והיא מן התורה, שהרי אמרו אמת ויציב דאורייתא... וי"מ לא זכיתי לא ניצחתי חברי, כמו זכנהו (כצ"ל) ר' אליעזר לרבנן, ואינו נראה לי זה הפירוש, ולא פירש כן רש"י ז"ל (נראה שלא ראה את ספרי דבי רש"י הנ"ל), שלא מצינו חולק בזה, אבל לא זכיתי שלא זכה למצוא זה הרמז בתורה, כי השומע ולומד דבר חדש נקרא זוכה כמו שאמר אביי בפ' במה מדליקין אי זכאי גמרנא מעיקרא, והיה אומר שלא זכה למצוא רמז בתורה חיוב יצי"מ בלילות עד שדרשה בן זומא... כל לרבות הלילות, וחכמים חלקו עליו כי כל אינו ריבוי ללילות, שבכל (אולי צ"ל: שנכלל) ימי הזייתים הם הימים והלילות, אבל בא הריבוי ללמד על ימות המשיח". נראה מדבריו כמו שכתב הצל"ח לדעת הרמב"ם, שגם חכמים מודים שמזכירין יצי"מ בלילות מן התורה, אלא שהרשב"ץ אומר שטעמם הוא משום ש"ימי חייד" כולל את הלילות⁷. וכן מצינו בפירוש ב'נימוקי יוסף': "וחכמים אומרים וכו' - ואע"ג דלא נפקא להו הזכרת יצי"מ בלילות מקרא מכל מקום מדרבנן היו קוראין אותה, ששתים לאחריה תיקנו פרשת ציצית ואמת ואמונה⁸... אי נמי לרבנן ימי חייד העולם הזה כולל בין ימים בין לילות". ואת "ולא זכיתי" פירש הנימוקי: "לשמוע הטעם", כלומר: ולא זכיתי לשמוע את הטעם הנכון לכך שתיאמר יצי"מ בלילות. [ויש להעיר כי דברי הרשב"ץ בפ' ההגדה סותרים למה שכתב בחידושי למסכתנו (יד:), וז"ל: "זכתב הרשב"א ז"ל דמעיקרא מקמי דדרשה בן זומא... ודאי שלא היו מזכירין פ' ויאמר ולא אמת ואמונה שיש בה הזכרת יצי"מ... אלא על גוסס אחר... והראב"ד ז"ל כתב שמזכירין היו אותה מדרבנן, ואומרים פרשת ויאמר אמת ואמונה, אלא שלא היו יורעין אם היתה מן התורה עד שדרשה בן זומא, ואינו נראה כן, שאילו היו קורין אותה לא היה אומר לא זכיתי שתיאמר. ודברי הרשב"א ז"ל הם נכונים". הרי שלדעתו היתה מחלוקת בין ראב"ע לחבריו האם יש חיוב הזכרת יצי"מ בלילות. ונראה איפוא שהרשב"ץ חזר בו. וצ"ב].

והרי"ף והרא"ש לא הביאו כלל את משנתנו, ולא הזכירו את חיוב הזכרת יצי"מ

7 ואע"פ שבמקומות אחדים דורשים "ימים ולא לילות", ע' להלן פסקה ו', מכל מקום יש גם "ימים ואפילו לילות", ע' סוכה מג, ואולי כאן יש סברה לומר אפילו לילות לפי האמור בשם הצל"ח בהערה הקודמת

8 נראה להבין שהרי תיקנו להזכיר פעמיים את יצי"מ אחרי ק"ש בפרשת ציצית ובאמת ואמונה וכמ"ש הראב"ד, כנ"ל פסקה א'

בלילות, והרא"ש רק כתב בדף יד: (פ"ב סי' ט') שיש אמוראים שלא היו אומרים פרשת ציצית בלילה, ואנו נוהגים לאומרה, כאביי. והצל"ח (יג.) רוצה לומר שרעת הרי"ף והרא"ש היא שבמחלוקת ראב"ע וחכמים הלכה כחכמים, ואין חיוב הזכרת יצי"מ בלילה מן התורה. ומה שהקשתה הגמ' "והא בעי לאדכורי יצי"מ", זה משום שמכל מקום יש חיוב דרבנן, וכדברי הראב"ד. ומשום כך לא הביאו הרי"ף והרא"ש את משנתנו. ולענין החיוב דרבנן, אומר הצל"ח, הסתפקו במה שהביאו לעיל את המימרא "כל שלא אמר אמת ויצא שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו".

הצל"ח אינו מנמק את פסקם של הרי"ף והרא"ש, וכנראה שהוא סומך על "סתם ואחר כך מחלוקת", אך הוא טוען שגם דברי ר' יהושע בן קרחה במש' בראש פ' שני (יג.): "למה קדמה... והיה אם שמוע לויאמר, שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד" - אף הם כדעת חכמים, כי אין הכוונה רק למצות ציצית, כפירש"י שם, אלא לכל האמור בפרשת ויאמר, דהיינו גם להזכרת יצי"מ⁹. וכיוון בזה לרעת הנימוק, שכתב על דברי ר' יהושע בן קרחה: "אתיא כמאן דאמר אין מזכירין יצי"מ בלילות מדאורייתא". [הצל"ח טוען שכך משמע גם מהירושלמי, ר' בפסקה הבאה].

ברברי הראשונים יש איפוא שלוש דרכים באשר להבנת המחלוקת במשנתנו ופסק ההלכה:

א. לפי רש"י, רבנו אפרים, רי"ה והרשב"א, ר' אלעזר בן עזריה ובן זומא נחלקו עם חכמים האם יש חיוב דאורייתא להזכיר יצי"מ בלילות, או שאין חיוב אפילו מדרבנן, והלכה כראב"ע ובן זומא (כמבואר בגמ' יד:).

ב. לפי הראב"ד, ולדברי הצל"ח גם לפי הרי"ף והרא"ש, מחלוקת התנאים הנ"ל היא האם יש חיוב דאורייתא, אבל חיוב דרבנן יש לרברי הכל. והרי"ף והרא"ש פסקו לרברי הצל"ח כחכמים, אך נראה שהראב"ד פסק כראב"ע ובן זומא (לעיל פסקה א').

ג. לפי הרמב"ם והרשב"ץ (כפי' ההגדה), אין מחלוקת בין התנאים שיש חיוב דאורייתא להזכיר יצי"מ בלילות (והמחלוקת היא רק לגבי החיוב להזכיר בימות המשיח).

להלן (פסקה ו') נדון בהנחה שהנחנו כאן כדבר פשוט, שדרשת בן זומא במשנתנו היא דרשה גמורה, והזכרת יצי"מ בימים ובלילות היא מדאורייתא.

ה. סוגיית הירושלמי

למדנו בירושלמי על משנתנו (פ"א ה"ו): "תמן אמרין לא יתחיל ויאמר ואם התחיל גומר,

⁹ וה'שאגת אריה' (סי' ט') מוכיח שריב"ק אינו סובר כחכמים, מזה שהגמ' (יד) מביאה בשם ר' שמעון טעם אחר להקדמת הפרשיות זו לזו, ומקשה "ותיפוק ליה מדריב"ק, חדא ועוד קאמר", ואם דברי ריב"ק הם כחכמים, היה לגמ' לתרץ שר"ש סובר כבן זומא אך יש לדחות שקושיית הגמ' היא שמכל מקום יש טעם להקדים את והיה אם שמוע לויאמר, כי עיקר פרשת והיה אם שמוע נוהגת בין ביום ובין בלילה (ע' רש"י במש', ועל כרחך צ"ל כן למ"ד לילה לאו זמן תפילין), ועיקר פרשת ויאמר - דהיינו מצות ציצית - נוהגת רק ביום

ורבנן דהכא¹⁰ אמרין מתחיל ואינו גומר. מתניתין פליגא על רבנן דהכא, מזכירין יציאת מצרים בלילות, ר' בא רב יהודה בשם רב מודים אנתנו לך שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים להודות לשמך. מתניתא פליגא על רבנן דתמן, ויאמר אינו נוהג אלא ביום, כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום". וכתב בעל ה'חרדים' בפירושו, שבשתי הקושיות מן המשניות התחלפו הביטויים 'הכא' ו'תמן', והקושיא הראשונה היא על רבנן דתמן, שאמרו "לא יתחיל ויאמר", וממילא גם לא יאמר אמת ואמונה, כמ"ש בבבלי שאם אינו אומר "אני ה' אלקיכם" אינו צריך לומר "אמת", ואם כן יוצא שלא יזכיר יצי"מ, ותירצו שאומר "מודים אנחנו לך" וכו', הכל כמו בבבלי. ובאמת, מעצם העובדה שהתירוח הוא מדברי רב יהודה בשם רב, מוכח שהקושיא היא על רבנן דתמן (=בבל). והקושיא השניה היא על רבנן דהכא שאמרו מתחיל ואינו גומר, כלומר שצריך לומר את התחלת "ויאמר", ואילו במש' משמע שאין אומרים "ויאמר" כלל. ומתוך הירוש' שכוונת המש' לכל פרשת ויאמר, שאין אומרים אותה אלא ביום ('הירושלמי המפורש')¹¹.

ובפסקה הקודמת ראינו שהצל"ח למד מלשון הירוש' "כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום", שאין חיוב הזכרת מצרים בלילה, כי הבין ש"כל פרשת ויאמר" היינו כל המצוות האמורות בפרשת ויאמר, כלומר יציאת מצרים. ואמנם, לגבי עצם דברי המש' (יג.), "שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד", אפשר באמת להבין שאין הכוונה לחיוב אמירת הפרשה, אלא לחיוב המצוות האמורות בה (כמו שהטעם להקדמת שמע לוהיה אם שמוע האמור קודם לכן מדבר בתוכן הפרשיות), וכן פירש רש"י שם. אך לכאורה בירוש' אי אפשר להבין כך, שהרי הירוש' הקשה מהמש' הזאת על הנוהגים להתחיל את פרשת ויאמר בלילה, כלומר שלמד שהמש' מתכוונת שאמירת הפרשה אינה נוהגת אלא ביום. ונראה שהצל"ח הבין שכך הוא אמנם בקושיה, אך תירוץ הירוש' "כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום" פירושו שבאמת כוונת המש' לכך שכל המצוות האמורות בפרשת ויאמר אינן נוהגות אלא ביום. והצל"ח הבין שהכוונה ב"כל" להזכרת יצי"מ, כלומר שלדעת ר' יהושע בן קרתה, כלדעת חכמים החולקים על בן זומא, אין חיוב הזכרת יצי"מ בלילה.

וממשיך הירוש': "ר' בא בר אחא נחית לתמן, חמיתון מתחילין וגומרין, ולא שמיע רתמן אמרין לא יתחיל ויאמר ואם התחיל גומר, ורבנן דהכא אמרין מתחיל ואינו גומר". כלומר: ר' בא, שלא ידע את דעת בני בבל, מצאם נוהגים כמו שאמר אביי בבבלי, שהתחילו וגם גמרו. "בעזן קומי ר' אחיאי בר' זעירא היך הוה אבוך נוהג עביד, כרבנן דהכא או כרבנן דהתם, ר' חזקיה אמר כרבנן דהכא, ר' יוסה אמר כרבנן דהתם, א"ר חנינא מסתברא דר' יוסה, דר' זעירא מחמיר ויגון מתמרין והוא עבד נהיג דכוותהון". כלומר: ר' זירא - שעלה מבבל לארץ ישראל, ע' כתובות קיב. ועוד - החמיר כדעת בני בבל שאם התחיל צריך לגמור, והואיל והתחיל, כמנהג המקום בארץ ישראל, גמר.

10 כן גירסת כ"י רומי של הירוש' ודפוסים אחדים, וכ"ה בהמשך הסוגיה, כדלהלן

11 גם כאן מוכחת הגהת ה'חרדים' מתוך הדברים, כי על הדעה שלא יתחיל ואם התחיל גומר, אין קושיה מ'ויאמר אינו נוהג אלא ביום', שהרי היא אומרת בפירוש שאין חיוב לומר ויאמר בלילה ולומר ש'ויאמר אינו נוהג אלא ביום' משמעו שאסור לומר ויאמר בלילה - אין זה נראה כלל

בהמשך מביא הירוש' ברייתא: "תני הקורא את שמע בבוקר צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב, רבי אומר צריך להזכיר בה מלכות, אחרים אומרים צריך להזכיר בה קריעת ים סוף ומכת בכורים. ר' יהושע בן לוי אומר צריך להזכיר את כולן וצריך לומר צוד ישראל וגואלו". ובתוספתא (ב, א) שנינו: "הקורא את שמע צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב, רבי אומר צריך להזכיר בה מלכות, אחרים אומרים צריך להזכיר בה מכת בכורים וקריעת ים סוף". והנה מנוסח הירוש' "הקורא את שמע בבוקר", מוכח שלדעת ברייתא זו אין חיוב הזכרת יצי"מ בלילה¹², והרי זו ראייה לשיטת רש"י וסיעתו שחכמים נחלקו על ראב"ע ולא הצריכו להזכיר יצי"מ בלילה אפילו מדרבנן. ואף על פי שלשיטה זו זכנהו ראב"ע לרבנן ונקבעה הלכה כראב"ע, ורבי, הנזכר בברייתא, היה אחרי דורו של ראב"ע - אפשר שנוסח דברי ת"ק נלקח מברייתא קדומה, ועליו נוספו דברי רבי ואחרים (דברי ריב"ל כנראה אינם מן הברייתא, כמוכח מהתוספתא, אלא הירוש' מביאם כמימרא על הברייתא¹³). ובנוסח התוספתא באמת הושמט "בבוקר", כדי להתאימה להלכה השנויה במשנתנו. ובאשר לשאר הראשונים - ייתכן שהם גרסו גם בירוש' כבתוספתא.

ובמדרש שמות רבה (כב, ג) מצינו: "שנו רבותינו הקורא את שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכת בכורים באמת ויציב, ואם לא הזכיר אין מחזירין אותו, אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים מחזירין אותו, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים". ויש להבין: משום שהזכרת קריעת ים סוף ומכת בכורים היא מדרבנן, ואילו הזכרת יציאת מצרים מדאורייתא¹⁴. והפוסקים האחרונים, מ"ב (סי' ס"ו ס"ק נ"ג), 'שו"ע הרב' (שם י"ב) ו'ערוך השולחן' (שם י"ז), נסתפקו בהזכרת קריעת ים סוף ומכת בכורים - שהטור הביאה בשם הירוש', ר' להלן פסקה ח' - האם מי שלא הזכיר מחזירין אותו או לא, ונעלמו מהם לפי שעה דברי המדרש, ע' סוגיית אחת ארוכה ואחת קצרה פסקה ו'¹⁵.

ו. מחלוקת הראשונים בענין תוקף הזכרת יצי"מ בלילה

ראינו שלדעת הראב"ד גם החולקים על בן זומא סוברים שמדרבנן מזכירין יצי"מ בלילות, והמחלוקת היא האם יש ברבר חיוב דאורייתא: לבן זומא "כל" מרבה לילות, וממילא החיוב

12 כי אין לומר שבגלל "אמת ויציב" נקטו כן, שהרי היה אפשר לומר "בברכה שאחריה", ועוד שלשיטת הירוש' היו אומרים גם בלילה "אמת ויציב", ע"ש פ"א ה"א בפסקה "וחכמים אומרים עד חצות"

13 אך אין זה מוכרח, כי מצינו שדברי ריב"ל צורפו אפילו למשנה, סוף עוקצין

14 שלא כצל"ח סוף פ"ק, שרוצה לומר שגם הזכרת ים סוף ומכת בכורים מדאורייתא, ע"ש, ולא הזכיר את המדרש

15 ומה שכתבו שמהרשב"א משמע שהוא לעיכוב - כבר כתבנו בהערה 19 שם שאין זה מוכרח ובהגהות רעק"א ס"ס ס"ז הביא את המדרש הזה, אלא שנפלו ט"ס בדבריו, ובמקום "במדרש ש"ה" צ"ל "במדרש ש"ר", ובמקום "ואם לא אמר מכות בכורות לא יצא" נראה שצ"ל "ואם לא אמר קרי"ס ומכת בכורות יצא ואם לא אמר יצי"מ לא יצא", ומזה מוכיח שהזכרת יצי"מ היא העיקר, ולא די בהזכרת קרי"ס שהיא טפל ע' 'חידושים וביאורים' או"ח (סו' י' אות ד') שפלפל בדבריו ולבסוף הביא את גירסתנו במדרש ונראה לענ"ד שגם לפני רעק"א לא היתה גירסה אחרת

הוא מן התורה, ולחכמים "כל" מרבה ימות המשיח, אך בלילות אין חיוב מן התורה, כי "ימי חיך" משמע ביום ולא בלילה (כמו שדרשו בכמה מקומות "ימים ולא לילות", ע' שבת קלא: ר"ה לר.). והרשב"א סובר שלמ"ד שאין חיוב הזכרת מצרים בלילה – אין אפילו חיוב דרבנן.

אך הרא"ה כתב ברף יג: (עמ' כ"א), בענין "אמר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד ונאנס בשינה יצא", שהכוונה לק"ש של ערבית, ונאנס וישן כל הלילה, ויצא ידי עיקר חובת ק"ש, שהיא בפסוק ראשון (ע' סוגיית חיוב ק"ש מן התורה פסקה ו'), ומוסיף הרא"ה: "ואע"ג דאכתי בעי לאדכורי יציאת מצרים, אפשר דיציאת מצרים בלילה דרבנן היא, אע"ג דאסמכיה¹⁶ אקרא, ולא עדיפא ליה משאר ק"ש וקאמר רב נחמן לעבדיה דלא ליצעדיה אלא בפסוקא קמא". ובהמשך, בענין מנהגו של רבי שהיה מלמד לתלמידיו וקורא באמצע הלימוד פסוק ראשון, ולמ"ד אחר היה מזכיר יצי"מ כדי להזכירה בזמנה (ע' בגמ' שם), כותב הרא"ה: "משום דהזכרת יצי"מ ביום ודאי דאורייתא כדאיתא בגמ', ואע"ג דאפשר ליה כוליה זמא, מכל מקום כיון דקבעיה בק"ש הוה גיחא ליה למימרא בק"ש וסמוך¹⁷". מה שכתב הרא"ה "כראיתא בגמ'" – כוונתו לגמ' ברף כא. "ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר תוור ואומר אמת ויציב, מאי טעמא... אמת ויציב דאורייתא" (ולדעתו אולי הגמ' נקטה אמת ויציב בדוקא, מה שאין כן באמת ואמונה, ולראב"ד פשוט שהוא הדין לאמת ואמונה). ומה שכתב שאפשר שהזכרה בלילה היא מדרבנן גם לבן זמא, והדרשה "כל ימי חיך הלילות" היא אסמכתא – נראה שכוונתו היא שפשט הפסוק "כל ימי חיך" הוא: בכל יום ויום, ואלמלא המלה "כל" היינו חושבים שמספיק להזכירה פעם בשנה, כמו במצות זכירת מחיית עמלק וכיו"ב. תדע, שהרי עד שדרשה בן זמא לא חשבו שצריך לדרוש משהו מן המלה "כל", ואם כן י"ל שדרשת בן זמא היא אסמכתא בעלמא, וחכמים חולקים עליו וסוברים שאפילו מדרבנן אין חיוב להזכיר בלילה, כנ"ל לשיטת הרשב"א.

ולהלן (עמ' כ"ב) כתב הרא"ה שוב, בענין הקוראים את שמע בברכותיה בערבית בביהכ"נ לפני זמנה (ע' סוגיית מאימתי פסקה ב'), שראוי לכל אחד לקרוא אחר כך בלילה את ק"ש כולה, כולל פרשת ציצית, כדי להזכיר יצי"מ בלילה, "ואפשר לרזן דבפסוק ראשון סגי ליה, ראיך דרבנן הוא, וכבר נפיק ידי חובתיה דרבנן בההוא ק"ש דאמר בהרי ברכות". כלומר: י"ל שהזכרת יצי"מ בלילה היא מדרבנן, והקלו בה שאפשר לצאת ידי חובתה בשעה שיוצאים ידי חובת ברכות ק"ש, והיינו בשעה הראויה לתפילת ערבית. וכ"כ הריטב"א בענין ק"ש מוקדמת בערבית (ג. ד"ה ולענין): "וברכות ק"ש וק"ש עצמה מדרבנן, לבד מפסוק ראשון, דאפילו פרשת ציצית דכתיב בה יצי"מ מדרבנן¹⁸". [ועל משנתנו הביא הריטב"א את דברי הראב"ד שלבן זמא החיוב בלילה הוא מדאורייתא, כנ"ל פסקה א', ואולי יש להסיק מזה שפוסק כחכמים ולא כבן זמא. אך יותר נראה שאין הוא מקבל את דברי הראב"ד (ע"ש שכותב חלק מדברי הרשב"א), אלא דעתו כדעת רבו הרא"ה שגם לבן זמא אסמכתא בעלמא היא].

16 כצ"ל, ובנדפס דאסמכיה

17 כלומר בק"ש, או כשלא אמר את כל ק"ש – בסמוך לה

18 בהערת המו"ל שם "כיון דקורא אח"כ אמת ויציב" ואינו נכון כלל, כי גם את אמת (ויציב) [ואמונה] אומר לפני צאה"כ, אלא הכוונה שהזכרת יצי"מ בלילה היא מדרבנן

ותר"י כתב בענין המקדימים לקרוא בערבית (דף א: המשך ד"ה אלא): "זברכת גאל ישראל נמי, אע"פ שהתקינו לאומרה בלילה כנגד יצי"מ שהיתה בלילה, אפ"ה כיון שלא למדנו זכירת יצי"מ בלילה אלא מריבוי רכל ימי חייד, ואין כתיב שם לילה בפירוש, אלא מייתור כל בלבד דרשינן ליה, לא חיישינן אם אין אנו אומרים אותה בלילה ממש, רכיון שלילה הוא לענין תפילת ערבית לילה הוי להזכיר יצי"מ". ואין נראה מלשונו שהכוונה למ"ש הרא"ה, שמודבנן הוא וקרא אסמכתא בעלמא, אלא הוא טוען ש"כל" אמנם מרבה הזכרה נוספת מדאורייתא, אך לאו דוקא בלילה ממש. וכך מפורש ברברי הרשב"ץ (יד:), שכתב אף הוא: "ונראה לי דהא דמרבין בקרא דמוזכירין יצי"מ בלילות, לאו דוקא משעת יציאת הכוכבים ממש ולא קודם, וכק"ש, דק"ש בזמן שכיבה תליא מילתא, ולא הוי עד צאת הכוכבים, אבל יצי"מ בלילות מריבויא רכל ימי חייד דרשינן ליה, וכיון ששקעה חמה לא הוי יום ממש, ושפיר מיקרי לילה לענין הזכרת יצי"מ, כיון דלאו ליליא אידכר בקרא אלא ריבויא כל ימי חייד בלחוד" (ובפירוש ההגדה הנ"ל פסקה ד' כתב הרשב"ץ בפירוש שההזכרה בלילה היא מן התורה). אמנם, תר"י תולה את הזמן בזמן תפילת ערבית, כלומר מפלג המנחה, ואילו הרשב"ץ מדבר רק על אחר השקיעה, שהיא סוף היום האסטרונומי. [וע' סוגיית מאימתי פסקה ב', שמדברי הראב"ה בשם רבנו חננאל נראה שאף הוא סבר שיוצאים בהזכרת יצי"מ קודם צאה"כ].

אבל ה'שאגת אריה' (סי' ח') תמה על דברי תר"י: "דמה בכך שלא כתיב לילה בפירוש, הרי כיון דכתיב ימי חייד לימים, ורבי קרא מייתורא רכל לרבות הלילות, הו"ל כאילו כתיב לילה בקרא בהדיא". ומסיק השאג"א, שכיון שדין בלילה הוא, ודין דאורייתא הוא, אף המזכיר קודם צאה"כ בין השמשות - צריך לחזור ולהזכיר, כי ספק דאורייתא לחומרא, וכמו שאמרה הגמ' לגבי ספק אמר אמת ויציב.

ומהמשך דברי תר"י נראה שהוא מוצא סיוע לדבריו בגמ' ח: "פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה... ובלבד שלא יאמר השכיבנו", והבין שיוצאים אחר עה"ש ולפני הנץ גם ידי חובת הזכרת יצי"מ של לילה בויאמר ואמת ואמונה, אף על פי שאין זה לילה ממש. אך השאג"א (סי' ט') טוען שאין הגמ' מתייחסת שם לדין הזכרת יצי"מ, שהוא בוודאי טוען לילה, ורק אם הזכיר קודם עה"ש יוצא ידי חובתו, אלא היא אומרת שהקורא אחר עה"ש יוצא בדיעבד ידי חובת ק"ש, התלויה בזמן שכיבה ולא בלילה, וכן ידי חובת הברכות (חוץ מהשכיבנו) מדין ברכות ק"ש, אך לא מדין הזכרת יצי"מ.

ז. הזכרת יצי"מ - מצות עשה?

הרמב"ם, הכותב בהל' ק"ש (א, ג): "ומצה להזכיר יצי"מ ביום ובלילה שנאמר למען תזכור" וכו', אינו מונה את הזכרת יצי"מ בכלל תרי"ג המצוות. ואף הרמב"ן בהשגותיו לא הוסיפה. וה'אור שמח' (שם) רוצה לומר שלדעת הרמב"ם הזכרת יצי"מ בכל יום היא מדרבנן, כי פשוטו של מקרא "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייד" (דברים טז, ג) - מוסב על שלפניו: "שמור את חודש האביב ועשית פסח... לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים

תאכל עליו מצות", והיינו שעל ידי מצות הפסח יזכור אדם את יצי"מ כל ימי חייו (כי בפעם אחת בשנה מקיימים מצות זכירה, כנ"ל), וכן פירש רש"י בחומש: "למען תזכור - על ידי אכילת הפסח והמצות את יום צאתך". ומוסיף האו"ש, שמשום כך לא נכתב הדבר בלשון ציווי, אלא "למען תזכור". ומה שהגמ' אומרת שאמת ויציב דאורייתא - אין הכוונה לחיוב דאורייתא ממש, אלא הכוונה שחיוב דרבנן זה אינו מהסוג של תקנות חכמים משום סייג וכד', אלא הוא שייך לרברים שחכמים קבעו להשלמת רצון הבורא ית', כי אם התורה רוצה שזכור את יצי"מ כל ימי חייו על ידי קיום מצות הפסח - יש ענין להזכירה גם בדרכים נוספות, ולכן זה נקרא דאורייתא, והלכו בספק להחמיר. והאו"ש מביא כמה דוגמאות שבהן הגמ' משתמשת בלשון "דאורייתא" לדין דרבנן שיש לו סמך מדאורייתא וכד', ע"ש.

אך האו"ש לא ראה את דברי הרשב"א בפירושי ההגרות שלו, וז"ל (ברכות יב:), והובא תורף הדברים בשם הרשב"א על ידי תלמידו ר' יהושע אבן שועיב בדרשותיו [ויקרא, ליום א' של פסח]: "והכתוב שאמר 'למען תזכור את יום צאתך' אינו שב אל עשיית הפסח ולמניעת החמץ ואכילת מצה, שאילו היה כן היה המקרא מהופך, שהיה ראוי לומר: שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כי בחיפזון יצאת מארץ מצרים. אבל בהקדמו 'כי בחיפזון' ואחר כך אמר 'למען תזכור' ראה מוכרחת שטעם 'למען תזכור' אינו קשור עם שבעת הימים, רק קישור הכתוב כן: 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחיפזון יצאת מארץ מצרים', ו'למען תזכור את יום צאתך', ר"ל כדי שלא יעברו דברים אלו מזכרוןך, תזכור בפה בכל יום צאתך מארץ מצרים. ו'למען תזכור' כמו 'למען ינוח שורך וחמורך', שאין הכוונה שם שתהא מצות השבת כדי שינוח בו השור, רק לזכור חידוש העולם, כאמרו בפרשת עשרת הדיברות 'כי ששת ימים עשה ה' 'על כן צוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת', רק פירושו ולמען שתשבות ביום השביעי ולא תבוא לידי עשיית מלאכה ינוח גם שורך וחמורך. ויש 'למען' כיוצא בזה. ומכאן יצא לרבתינו ז"ל מצות הקריאה ביציאת מצרים בכל יום מ'למען תזכור', מה שלא דרשו כן ב'למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי'" (בהמשך מסביר הרשב"א שגם לדעת בן זומא, שאין מזכירים כלל את יצי"מ לימות המשיח, אין זה ביטול המצוה, כי הזכרת הגאולה מהגלויות שבאה במקומה היא המשך קיום אותה המצוה, ע"ש¹⁹). הרשב"א מסביר איפוא ש'למען תזכרו' וכו' זוהי נתינת טעם, ואילו 'למען תזכור' הוא ציווי, כמו 'למען ינוח'. ובאמת, גם את 'למען ינוח' לא מנה הרמב"ם במנין המצוות, ואף על פי כן סבר שהוא מצוה, כמו שכתב בהל' שבת (כ, א): "אסור להוציא משא על הבהמה בשבת שנאמר למען ינוח שורך וחמורך... ואם הוציא על הבהמה אע"פ שהוא מצוה על שביתתה אינו לוקה לפי שאיסורו בא מכלל עשה". ואם הרמב"ם מנמק שאינו לוקה משום שהאיסור בא מכלל עשה - אין ספק שהוא רואה בו דין תורה, ואעפ"כ לא מנאו במנין המצוות, כי לגבי המנין יש לו כללים מיוחדים, ולא כל מה שהוא דין תורה נמנה כמצוה נפרדת. וכך כתב הצ"ח (יב:) בהסבר ענינו: "זוה דומה למה שהשריש הרמב"ם בשרשיו שורש חמישי ('שאיין ראוי למנות טעם המצוה מצוה בפני עצמה'), ואם כי יש לדחות שאינו דומה ממש (פי'): כי שם מדבר

19 ולפי"ז אין לומר שהרמב"ם לא מנה את זכירת יצי"מ מפני שפסק כבן זומא שאין מזכירין יצי"מ לימות המשיח, וממילא אינה מצוה הנוהגת לדורות (כשורש השלישי בהקד' סה"מ)

הרמב"ם על סעם שאינו מוסיף ציווי חדש, ע"ש, מכל מקום הענין מצד עצמו נכון הוא (פי': שמצוות כאלה שנאמרו בלשון של סעם אינן נמנות בפני עצמן).

אך ברברי הרשב"ץ ב'זהר הרקיע' (פירוש למנין המצוות הכלול ב'אזהרות' ר' שלמה אבן גבירול), מוצאים אנו דבר חדש בענין מצות הזכרת יצי"מ, וז"ל (מצוות עשה אות כ"ז): 'ואני מצאתי מצות זכור אחרת, נראה לי שראוי להכניסה במנין המצוות, והיא: 'זכור את היום אשר יצאתם ממצרים', ועל זה דרשו במש' פ"ק מברכות 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך', ימי חיידך העולם הזה כל ימי חיידך להביא לימות המשיח, ופירשו בגמ' שתהא שעבוד מלכויות עיקר ויצי"מ ספילה לה אבל לא תתבטל לעולם... ובפרק מי שמתו אמר ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר ואומר אמת ויציב מאי סעמא אמת ויציב דאורייתא פי' משום יצי"מ, ואם כן ראוי למנותה מצוה. והרמב"ם ז"ל כלל מצוה זו עם מצות והגדת לבנך, ואינו נראה, שאותה מצוה מיוחדת לאותו לילה, ולא פטרתה פרשת ויאמר ולא ברכת אמת ואמונה".

והנה מה שכתב הרשב"ץ שהרמב"ם כלל את מצות "זכור" עם מצות "והגדת לבנך" - אין פירושו שהרמב"ם הזכיר את מצות הזכרת יצי"מ בכל יום ביחד עם מצות ההגדה בליל פסח, אלא שבמצות ההגדה כתב הרמב"ם (מ"ע קנ"ז): "שציונו לספר ביציאת מצרים בליל ס"ז מניסן... והכתוב שבא על הציווי הזה הוא אמרו והגדת לבנך ביום ההוא... ולשון מכילתא, מכלל שנאמר 'כי ישאלך בנך' יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו, תלמוד לומר 'והגדת לבנך' אע"פ שלא שאלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר 'ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה', כלומר שהוא ציוה לזכרו כמו 'זכור את יום השבת לקדשו'. וכך כתב הרמב"ם גם בהל' חמץ ומצה ז, א.

ולכאורה דברי המכילתא שמביא הרמב"ם פורכים את מ"ש הרשב"ץ ש"זכור" נאמר על הזכרת יצי"מ בכל יום, שהרי המכילתא אומרת שזוהי מצות הסיפור ביצי"מ בליל פסח, הכוללת גם את מי שאין לו בן לספר לו. אולם באמת דברי הרשב"ץ מקורם במכילתא דר' ישמעאל (בא, פרשה ס"ז): "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' - אין לי אלא שמזכירים יצי"מ בימים, בלילות מנין, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך, ימי חיידך הימים כל ימי חיידך הלילות כדברי בן זומא, וחכמים אומרים ימי חיידך בעולם הזה כל ימי חיידך להביא לימות המשיח". וכן פירש רש"י שם (שמות יג, ג), שהפסוק מדבר על הזכרת יצי"מ בכל יום²⁰. והדברים שמביא הרמב"ם בשם המכילתא אינם מצויים במכילתא דר"י לפנינו, אלא הם מופיעים ב'מדרש הגרול' (ומשם הודפסו במהדורות המכילתא דרשב"י), אך ייתכן שבעל 'מדרש הגרול' העתיקם מן הרמב"ם (כי הרמב"ם הוא אחד ממקורותיו, כידוע). אמנם, בשרידי המכילתא דרשב"י שבידינו, על הפסוק 'והגדת לבנך' (שמות יג, ח) ישנה עוד דרשה, המופיעה אף היא ב'מדרש הגרול': 'והגדת לבנך - אע"פ שלא (י)שאלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר והגדת (לבנך)'. ועתה: או שבמכילתא דרשב"י מופיעות שתי הדרשות, והרמב"ם הביא את הראשונה, או שבמכילתא דרשב"י מופיעה רק הדרשה השנייה,

אלא שהרמב"ם גרס בה כמו שכתב בסה"מ (וגירסתנו צ"ע, כי למה לא נאמר והגדת כלל לבנך פרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט), ובעל מדה"ג, שגרס כלפנינו, העתיק גם את לשון הרמב"ם על הפסוק "זכור".

יהיה איך שיהיה, הרמב"ם מצא לפניו דרשות שונות על הפסוק "זכור" בשתי המכילות. ואם סבר שמחלוקת המכילות היא – פסק כמכילתא דרשב"י, כי אותה ייחס לר' עקיבא (ע' הקדמת משנה תורה), שהלכה כמותו נגד ר' ישמעאל. אך אפשר שלא ראה בזה מחלוקת, אלא שדברי המכילתא דרשב"י הם עיקר משמעות הכתוב, והמכילתא דר"י מביאה בדרך אגב על פסוק זה את חיוב זכירת יצי"מ בכל יום ולילה, כשם שהיא מביאה אגב גררא בהמשך את חיוב ההודאה על המזון ועוד, ע"ש. והרשב"ץ כנראה גרס במכילתא דרשב"י כלפנינו, שאין מצות ההגדה נסמכת לפסוק של "זכור", וממילא פנוי פסוק זה למצות זכירת מצרים התמידית, שבפ' ראה היא מתפרשת כזכירה בכל יום ובכל לילה. ואם כן יש להבין את המכילתא דר"י כפשוטה, וממילא יש למנות מצוה זו למצות עשה, שהרי נאמרה בלשון של מצוה עצמאית, כמו מצוות "זכור" אחרות.

ה. פסקי השו"ע

הטור כתב בס' נ"ח: "וקורין ק"ש ומברכין שתיים לפניו ואחת לאחריה, ובערב שתיים לפניו ושתיים לאחריה, וסמכום על פסוק שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך". וברור שכונתו שק"ש עצמה שקורין בבוקר ובערב – אחת היא, בת שלוש פרשיות, כמנהג בני בבל מזמן אביי (לעיל פסקה א'), ו"שבע ביום הללתיך" הן שבע הברכות שאומרים ביממה, כפירוש הרמב"ם והרשב"א הנ"ל פסקה ג'.

ובס' ס"ו כתב הטור: "ותיקנו לומר אמת ויציב שחרית על החסד שעשה עמנו הקב"ה שגאלנו והעבירנו בים ושיקע צרינו בתוכו, ואיתא בירושלמי צריך להזכיר באמת ויציב יציאת מצרים ומלכות וקריעת ים סוף ומכת בכורות וצור ישראל וגואלו". ובשו"ע לא הזכיר דברים אלו, והמ"ב הביאם (שם ס"ק נ"ג), וראינו לעיל פסקה ה' שספקם של המ"ב ועוד אחרונים האם בשאר ההזכרות חוץ מיצי"מ מחזירין אותו או לא – מפורש במדרש, שאין מחזירין אותו, והטעם הוא מן הסתם משום שאין הזכרות אלו מראורייתא. [בס' ס"ז ס"ק ג' הביא המ"ב מחלוקת אחרונים האם יוצאים ידי חובת הזכרת יצי"מ באמירת שירת הים, ע"ש].

ובס' ס"ז כתב הטור: "ספק אם קרא ק"ש או לא חוזר וקורא... אבל אם יודע שקראה אלא שמטופק אם בדרך לפניו ולאחריה אינו חוזר ומברך". וכ"כ השו"ע. ופירשו הב"ח (ד"ה ספק) והמ"א והס"ז (ס"ק א') שבסיפא מדובר במי שיודע שקרא את כל שלוש הפרשיות, כך שבחודאי הזכיר גם יצי"מ, ומשום כך אינו חוזר, ואילו בגמ', כשאמרו "ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר וכו' אמת ויציב ראורייתא" – הכוונה שגם לא אמר ויאמר, שאז חייב מדאורייתא בהזכרת יצי"מ. וכתב המ"א: "ופשוט בגמ' דגם בלילה צריך להזכיר יצי"מ". והפמ"ג (שם) הסתפק האם הזכרת יצי"מ בלילה אף היא מן התורה, או שהיא מדרבנן, והרדשה אסמכתא בעלמא, וכתב שמלשון הרמב"ם משמע שהיא מן התורה. והמ"ב (ס"ק ג')

הביא דבריו, וכתב שנפ"מ לענין ספק אמר פ' ציצית ואמת ואמונה, וכתב שה'שאגת אריה' סובר שהיא מן התורה. ולא הזכירו שמחלוקת ראשונים מפורשת היא, בין הראב"ד והרשב"א ותר"י והרשב"ץ מחד, לבין הרא"ה והריטב"א מאידך, כנ"ל פסקה ו'. וראינו שהצל"ח למד מהשמטת הרי"ף והרא"ש שלדעתם הזכרת יצי"מ בלילה מדרבנן, כנ"ל פסקה ד', אך מכיון שאין הרברים ברורים - נראה שיש לפסוק כדברי הראב"ד וסיעתו המפורשים, שכנראה גם הרמב"ם סובר כמותם, וכמו שמסיק המ"ב בשם השאג"א. וכן פסקו 'שו"ע הרב' (סז, א) ו'ערוך השולחן' (סז, ז).

ובענין ציבור המקדימים לקרות ק"ש של ערבית בביהכ"נ קודם צאה"כ, הביא הב"י בסי' רל"ה (ד"ה וה"ד יונה) את דברי תר"י, שיקרא שנית בלא ברכות אחר צאה"כ, ואם ירצה לקרוא רק את שתי הפרשיות הראשונות די בכך, כי יצא ידי חובת הזכרת יצי"מ במה שקרא בביהכ"נ. ובשו"ע (רלה, א) סתם: "וחוזר וקורא אותה בלא ברכות", והמ"א (ס"ק ב') כתב בשם תר"י כנ"ל. אך המ"ב (ס"ק י"א), שהביא דבריו, כתב שהשאג"א פסק שאין יוצאים י"ח הזכרת יצי"מ לפני צאה"כ, ואף אם קרא בין השמשות חוזר וקורא, כי ספק דאורייתא הוא, כנ"ל. וכן פסק 'ערוך השולחן' (סז, ז).